

بررسی شکل‌گیری روانشناسی خشونت در قالب داعش

محسن دیانت^۱

چکیده

رشد گروه‌های تروریستی در سال‌های گذشته در منطقه خاورمیانه، نشان‌دهنده فصل جدیدی از مسائل امنیتی در منطقه است. گسترش سریع گروه تروریستی داعش در عراق و سوریه بیانگر این نکته است که حرکت‌های تروریستی دیگر در قالب سنتی صورت نگرفته و سیستم جهانی شدن در قالب ساختار ارتباطی و رسانه‌ای باعث گسترده‌تر شدن و توسعه آن در سطح منطقه و جهان گردیده است. همچنین عوامل روانشناختی تأثیرات مهمی در گرایش توده‌های سنی عراق و سوریه و دیگر نقاط جهان به داعش داشته و مطالعه آن از اهمیت بسزایی برخوردار است. هدف از پژوهش حاضر، بررسی زمینه‌های روانشناختی گسترش و جذب افراد به گروه تروریستی داعش است. فرضیه پژوهش این است که احساس سرخوردگی ناشی از تبعیض اجتماعی، اداری و سیاسی عامل اصلی در گرایش به داعش است. پژوهش حاضر با استفاده روش توصیفی - تحلیلی و استفاده از متون معتبر به این نتیجه دست یافته است که مسلمانان سنی مذهب برای کسب تشخیص از یک سو و مبارزه با هویت پایمال شده و حس خفت گروهی از سوی دیگر، روش خشونت کور داعشی را بر مبارزات مدنی و عاری از خشونت ترجیح دهند. همچنین در این مقاله همچنین به تفصیل به روش‌های تبلیغاتی و پروپگاندای داعش برای جذب نیرو و روش‌های جنگ روانی مورد استفاده این گروه اشاره شده است. یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد داعش در میان گروه‌های رادیکال تروریستی مذهبی، استفاده رسانه‌ای و سازمان‌یافته از زنان در فعالیت‌های تبلیغاتی برای جذب عضو جدید است.

واژگان کلیدی: داعش (دولت اسلامی عراق و شام)، احساس سرخوردگی، احساس تشخیص محتوای تبلیغات رسانه‌ای - طبقات محروم سنی - زنان داعشی.

فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال ششم، شماره بیست و پنجم، زمستان ۹۶، صص ۳۱۰-۲۹۳

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۳/۱۲ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۶/۷/۱۵

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. عضو هیئت علمی و استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه پیام نور (mdianat.pn@gmail.com).

مقدمه

فرایندها و تحولات سیاسی به تدریج و مرور زمان شکل می‌گیرند، اما هرگاه شاهد بروز تغییرات ناگهانی و تحولات سریع سیاسی هستیم، قطعاً عوامل روانی و روانشناسانه در پس این تغییرات سریع و دفعی در حال ایفای نقش هستند. به همین دلیل این مقاله قصد دارد به بررسی ابعاد روانشناسی سیاسی داعش بپردازد. شاید تا چند سال گذشته با حضور نیروهای ائتلاف غربی به رهبری آمریکا در عراق هیچ‌کس احتمال ظهور و قدرت گرفتن گروه‌های تندروی تکفیری را در عراق نمی‌داد. گروه داعش (یا دولت اسلامی شام و عراق) به‌عنوان یک جریان جدید سیاسی در مناطق شمالی این دو کشور ظهور کرد و به سرعت تبدیل به یک ماشین جنگی شد و با تصرف سرزمینی به مساحت کشور بریتانیا، با جمعیتی بالغ بر پنج میلیون نفر، توسعه طلبی و گسترش خلافت اسلامی بر سایر سرزمین‌های اسلامی را نیز پیگیری می‌نماید (Alison, 2008: 42).

گروه‌های تکفیری به تفسیری بنیادگرا از دین اسلام سنی باور دارند و خود را تنها معتقدان حقیقی به این دین می‌دانند و اعتقاد دارند کسانی که در جهان مثل آنها فکر نمی‌کنند کافرانی هستند که در پی نابودی اسلام هستند و از همین زاویه حملات خود به دیگر مسلمانان و غیرمسلمانان را توجیه می‌کنند. از این جهت، نوعی خشونت را به‌منظور به‌دست آوردن قدرت و اعمال حاکمیت برای مبارزه با جلوه‌های کفر به کار می‌گیرند (Bunzel, 2014: 42).

در ابتدای قرن بیست و یکم، اندیشمندان سیاسی برای ریشه‌یابی و تشخیص علل دقیق روانشناسی خشونت در قالب افراط‌گرایی مذهبی به طور جدی به تکاپو افتاده و در این زمینه نظریه‌هایی با تأکید بر عوامل روانشناسانه ارائه کرده و تلاش نمودند نرم شخصیتی و روانی افراط‌گرایان مذهبی را که به خشونت کور مبادرت می‌ورزند، تعریف و تعیین کنند و با ارائه الگویی از این نوع تیپ شخصیتی، آن را بر اساس قالب روانشناسی سیاسی توجیه نمایند. اما از آنجایی که در این منظر اندیشمندان هرگز موفق به کشف یک الگوی شخصیتی معین نشدند، ما در این تحقیق درصدد برآمدیم از چارچوب روانشناسی اجتماعی استفاده کنیم و با تأکید بر تأثیر و تأثر عوامل روانی و اجتماعی بر یکدیگر، یعنی احساس تشخیص اجتماعی افراد به بررسی این پدیده بپردازیم. احساس تشخیصی که افراد در عکس‌العمل به احساس خطر، تبعیض و تحقیر و یا در شرایط اعمال محدودیت اجتماعی از خود بروز می‌دهند، می‌تواند با اعمال خشونت کور همراه باشد. بی‌تردید افراط‌گرایی مذهبی فضای مناسبی را برای ابراز تشخیص توأم با خشونت برای افراد در رده‌های مختلف سازمانی در جریان‌های سیاسی و مذهبی مانند داعش فراهم ساخته است. لذا افراد در رده‌های بالای این جریان که دارای تحصیلات عالی و آکادمیک در کشورهای غربی هستند به عللی همچون حس و انگیزه قوی انتقام از تبعیض و تحقیر جایگاه اجتماعی‌شان در جوامع میزبان که عموماً اروپایی هستند به ابراز تشخیص اجتماعی سرکوب شده خود، از طریق اعمال خشونت کور مذهبی می‌پردازند و اهل سنت عموماً عرب را تهدید می‌کنند. در رده‌های پایین سازمانی، افراد متعصب مذهبی، کم‌سواد و متعلق به طبقات پایینی جامعه، هیزم آتش‌نخبانان فوق می‌گردند و آنها نیز به اعمال خشونت کور تمایل می‌یابند تا به نوعی تشخیص اجتماعی خود را ابراز نمایند.

لذا این مهم‌ترین وجه تمایز تحقیق فعلی با سایر مقالات و تحقیقاتی است که تاکنون در این زمینه نگاشته شده است. پژوهش حاضر مفهوم تشخیص در روانشناسی را به‌منظور بررسی دیدگاه‌ها و گرایش‌های داعش مورد بررسی قرار

می‌دهد. مطابق دیدگاه آری کروگلسنگی متخصص روانشناسی، تشخیص به معنای مطالبه، همانا میل به مطرح بودن، محترم بودن و در چشم دیگران کسی بودن است. افراد می‌توانند به دلیل ناکامی‌های مختلف احساس تشخیص خود را از دست بدهند. مثلاً به خاطر حس بی‌اعتباری ناشی از تبعیض (امری که بسیاری از مسلمانان در اروپا تجربه کرده‌اند) زمانی که فرد احساس کند هم‌مسلمانان ایدئولوژیک‌اش در نقاط مختلف جهان مورد تحقیر و توهین قرار می‌گیرند. ترکیب هویت پایمال‌شده با حس خفت گروهی اثری چنان عمیق می‌گذارد که می‌تواند مسیر زندگی فرد را عوض کند و ایدئولوژی افراطی در اینگونه شرایط، بسیار مؤثر واقع می‌شود، زیرا مرهمی سریع بر درد تشخیص از دست رفته و راهی مطمئن برای بازیابی آن است. گروه‌های افراطی مذهبی با بهره‌گیری آگاهانه، از حس مظلوم واقع شدن و قربانی شدن مسلمانان، آنان را به عنوان جهادست‌های بالقوه جذب می‌کنند؛ جهادست‌هایی که اعمال خشونت و تجاوز جنسی زنان کافر را ابتدایی‌ترین تأکید بر تضمین تشخیص فردی خویش می‌دانند.

به عنوان مثال، زمانی که یک دانش‌آموز مسلمان در مدارس اروپا اعتقادات و باورهایش به چالش کشیده می‌شود و در مورد آنها قضاوت‌های منفی صورت می‌گیرد و اعتقادات او قرون وسطایی نامیده می‌شود. اگر در مقابل از اعتقادات و دین‌شان دفاع کند، ممکن است توسط پلیس احضار شود و سپس گذر واژه ایمیل و صفحه شخصی‌اش در شبکه‌ها اجتماعی از وی گرفته شود و حریم خصوصی و شخصی‌اش بدین ترتیب کاملاً نقض شود و حتی ممکن است به توصیه پلیس مدرسه به او اجازه شرکت در امتحانات آخر سال داده نشود. این شرایط حاکم بر زندگی مسلمان‌های اروپا قبل از عملیات تروریستی پاریس و بروکسل بوده است و حالا می‌توان تصور کرد بعد از آن عملیات‌های مرگبار تروریستی چه شرایط سخت و آزاردهنده‌ای بر زندگی سایر مسلمانان مقیم این کشورها حاکم شده است.

پژوهش حاضر با اتکا به روش توصیفی - تحلیلی و بهره‌گیری از نظریه روانشناختی، به دنبال پاسخگویی به این مسائل است. در ادامه به بررسی فرایند شکل‌گیری داعش و زمینه‌های روانشناختی آن خواهیم پرداخت.

۱. چگونگی شکل‌گیری و گسترش داعش

گروه تروریستی که امروزه در سرتاسر خاورمیانه گسترش یافته و قسمت‌های عمده عراق و سوریه را در اختیار دارد، زمینه‌های تحولات جدید و نگرانی‌های زیادی در منطقه خاورمیانه شده است. به گونه‌ای که بی‌ثباتی در منطقه علاوه بر ناامنی در سطح انسانی، باعث کاهش ظرفیت و اهمیت منطقه خاورمیانه در ابعاد گوناگون شده است. از این جهت هم کشورهای غربی و کشورهای خاورمیانه نگرانی زیادی از گسترش سطح دامنه این گروه تروریستی - داعش - در منطقه دارند. از این جهت، بررسی شکل‌گیری داعش در منطقه و ریشه‌ها و ساختار آن در تحولات منطقه حائز اهمیت به‌سزایی است (Gulmohamad, 2014).

ریشه‌های تشکیلات داعش به گروه «القاعده عراق»^۲ باز می‌گردد که به لحاظ فکری برگرفته شده از اندیشه‌های افراطی ابومصعب الزرقاوی^۳ هستند (Austin, 2014). هنگامی که در سال ۲۰۰۶ ابومصعب به‌دست نیروهای آمریکایی و سازمان اطلاعات عراق کشته شد، ابویوب المصری^۴ به‌عنوان رهبر جدید این گروه انتخاب شد. به عبارت دیگر، داعش شکل گرفته و جدا شده از القاعده عراق شامل «شورای مجاهدین» و «جندالصحابه» است. در سال ۲۰۱۰، ابوبکر البغدادی، در بعقوبه عراق به‌عنوان رهبری این گروه ظهور کرد (Freemen, 2014). ابوبکر البغدادی که اصالتاً عراقی است، پس از کشته شدن المصری

2. Al-Qaida in Iraq (AQI)

3. Abu Musab al-Zarqawi

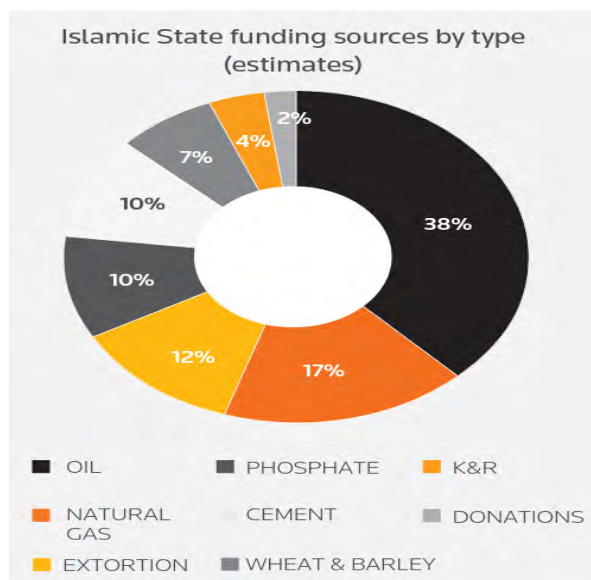
4. Abu Ayyoub al-Masri

به دست نیروهای آمریکایی و عراقی به عنوان رهبر گروه انتخاب شد و گروه داعش را در اپریل ۲۰۱۳ به صورت رسمی و به همراه شعار و پرچم آن معرفی کرد. البغدادی طی پیامی صوتی داعش و جبهه النصره که یکی از گروه‌های تروریستی در سوریه است را به صورت رسمی اعلام و خود را شاخه‌ای از تشکیلات القاعده معرفی کرد. این در حالی بود که هر دو تشکیلات جبهه النصره به رهبری ابو محمد الجولانی و داعش به صورت مجزا فعالیت می‌کردند (Joscelyn, 2013).

هر چند که الجولانی هر گونه وابستگی به داعش و همچنین الظواهری را انکار کرد، اما بدون شک این گروه نیز در راستای فعالیت‌ها و دیدگاه‌های اسامه بن لادن^۵ بود. نفوذ البغدادی فراتر از حوزه داعش رفت و باعث شد که گروه‌های خارج از مرز عراق را نیز در بر بگیرد، به گونه‌ای که حتی در برابر و مخالفت با رهبر القاعده قرار گرفت. این در حالی بود که پس از گذشت ماه‌ها از فعالیت داعش، الظواهری رهبر القاعده، طی پیامی تهدیدات و نگرانی‌های نسبت به داعش بیان داشت و دستور عدم پیروی القاعده عراق از داعش را صادر کرد و یک گروه بنیادگرایی رادیکال و مستقل از القاعده در منطقه رشد کرد (Mortada, 2013). لذا داعش گروهی است جهادی در منطقه خاورمیانه که خارج از کنترل القاعده قرار دارد و این گروه دارای آموزه‌ها و نیروهای خاص به خود است و بارها از دستورات رهبر القاعده سر باز زده است.

در تحلیل‌های در خصوص داعش بر این نکته تأکید می‌شود که، داعش بیش از یک ایده یا سازمان است. به عبارت بهتر داعش به عنوان یک گفتمان عمل می‌کند و در درون خود دارای عقلانیت و اصول رفتاری است. هر چند این گفتمان با محوریت خشونت مفصل‌بندی شده است اما به عنوان یک زمینه و تفکر دارای حامی و نفوذ اجتماعی است (روشن چشم، ۱۳۹۳: ۱۲). از این رو داعش علاوه بر گفتمان و اصول رفتاری به دنبال احیای خلافت اسلامی و قلمرو اسلامی است. لذا، ابوبکر البغدادی به عنوان رهبر این گروه به صورت رسمی جدایی خود را از گروه القاعده اعلام کرده و خود را خلیفه مسلمین نامید. این در حالی است که رهبران ارشد نظامی تشکیلات داعش را فرماندهان نظامی صدام حسین تشکیل می‌دهند. امروزه داعش علاوه بر عراق در سوریه و لبنان نیز نفوذ قابل توجهی دارد و در این کشورها در حال گسترش و انجام عملیات‌های نظامی است (Bunzel, 2014: 45).

داعش در شمال لبنان توسط ابوسیف الانصاری هدایت می‌شود و در حال انجام عملیات نظامی و نفوذ در لبنان هستند. رشد داعش در لبنان و تکرر مذهبی در لبنان باعث گردیده است تا یک جنگ میان گروه‌ها و قبایل مختلف لبنان رخ دهد که عمده تلفات این جنگ‌ها غیر نظامیان هستند. داعش دسترسی زیادی به منابع اقتصادی و جغرافیایی دارد اما هنوز به عنوان یک کشور عمل نمی‌کند و در قالب گروه تروریستی در حال اقدام است. و منابع اقتصادی فراوان باعث رشد سریع و مقاومت این تشکیلات در برابر حملات گروه‌های ائتلاف است (شکل ۱) (Brisard & Martinez, 2015).

شکل ۱. منابع مالی داعش

۲. شکل گیری داعش از چشم انداز روانشناختی

مارک جورگنسمایر^۶ معتقد است از دلایل مهم موفقیت و گسترش داعش در منطقه حمایت سنی ها میانه رو در عراق و سوریه است که خود را توسط دولت قبلی نوری المالکی در عراق و بشار اسد در سوریه سرکوب شده می دانند و آمیدی هم به بهبود اوضاعشان نداشته اند و خصوصاً اینکه در عراق در حال تبدیل شدن به اقلیتی هستند که دسترسی کمتری به قدرت، ثروت، تحصیلات، بهداشت، رفاه اجتماعی که در گذشته نزدیک به وفور از آن بهره مند بودند برای آنها فراهم گردیده است.

لذا، طبقات اجتماعی متوسط و متوسط پایین سنی و همچنین سنی ها عملگرای ساکن سوریه و عراق جنبش داعش را بهترین فرصت برای پیشبرد خواسته هایشان می دانند. آنها همچنین آگاهند که در خاورمیانه اقلیت های قومی و مذهبی در زندگی روزمره اشان با نابرابری اجتماعی، تبعیض، فقر و سایر ناملایمات اجتماعی دست به گریبان هستند. فواز جرجیس^۷ معتقد است، پیش روی سریع و پیروزی های نظامی داعش دو دلیل دارد:

۱. ترساندن دشمنی؛

۲. همراه کردن طبقات اجتماعی فقیر و محروم سنی که به شیوه های مختلف انجام می شود از وعده های مالی گرفته تا پارتی بازی و سوداگری یا تضمین امنیت قاچاق و سهم دهی از تجارت قاچاق نفت در شرق سوریه. به ترتیب این نیروهای از محرومترین محلات فقیر نشین الرقه و موصل جذب می شوند او همچنین معتقد است با ظهور داعش موج سوم جهادگرایی ابعاد روستایی و جذب روستائینان را پیدا کرده است، برخلاف موج اول و دوم که جهادگران از نخبگان اجتماعی و نیروهای عموماً تحصیل کرده طبقه پایین متوسط شهری بوده اند (Gerges, 2016: 10-12)

در واقع می توان چنین گفت که دولت اسلامی برآمده از سرخوردگی های انباشته شده جامعه اهل سنت در کشورهای خاورمیانه است جامعه ای که حتی در مصر نتوانسته ادامه حیات دولت اخوانی محمد مرسی را به عنوان یک دولت مدنی مقتدر تضمین کند و بعد از سقوط دولت وی و از دست دادن مهم ترین ابزار اقتدار سیاسی خویش در مصر با کمال تاسف در

6. Mark Juergensmeyer

7. Frwaz A. Gerges

عراق و سوریه به افراط‌گرایی مذهبی مضاعف روی آورد و زمینه گسترش داعش به رهبری ابوبکر البغدادی را در آن دو کشور فراهم نمود.

آمریکایی‌ها ابوبکر البغدادی را به جرم اینکه پیاده نظام سنی‌ها بود دستگیر کردند و به کمپ بوکا نزدیک ام‌القصر بردند و بین سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵ میلادی در کمپ بوکا در جنوب عراق جهادی‌های القاعده را دید و توانست شبکه‌ای از تندروهای مذهبی هم‌فکرش را بسازد در همین دوران با افسران ارتش منحل شده صدام هم آشنا شد در واقع پیوند نامیمون جهادی‌ها و افسران پیشین حزب بعث همانجا شکل گرفت او افسران با تجربه و کاردان ارتش منحل شده صدام به‌خصوص گارد جمهوری را جذب کرد همین‌ها بودند که از دولت اسلامی یک نیروی جنگی حرفه‌ای ساختند تا به گفته یک منبع آگاه عراقی یک ماشین آدم‌کشی متکی به یک شورای نظامی متشکل از ۸ تا ۱۳ افسر سابق ارتش عراق تشکیل داده‌اند. در حال حاضر ارتش فرقه گرای داعش بین ۱۷۰۰۰ تا ۳۲۰۰۰ نفر نیرو دارد. این در حالی است که در دهه نود میلاد زمانی که القاعده در اوج قدرتش بود چیزی بین ۱۰۰۰ تا ۳۰۰۰ پیکارجو داشت تبلیغات گسترده و چند لایه دولت اسلامی می‌تواند جوان‌های سرخورده سنی را هر جای جهان که باشند جذب کند در این تبلیغات دولت اسلامی خود را جنبش پیشرو معرفی می‌کند که در نبردها پیروز است و راه رستگاری را می‌رود به این ترتیب به مخاطبان جوانش هم جهان‌بینی آرمانگرایانه و هم پروژه سیاسی احیاء خلافت را تزریق می‌کند (Ibid: 21).

بمب‌گذاری‌های انتحاری به‌ویژه علیه شیعیان و ادبیات ضد آمریکایی از عواملی است که جوان‌های سنی را که احساس می‌کنند آمریکا با کمک ایران تحت ائتلاف صلیبی - صفوی کشورشان را استعمار و تحقیر کرده تحریک نموده و عامل جذب آنان به داعش می‌شود (Ibid: 26). دولت اسلامی وحشی‌گری و اعمال خشونت بی‌رحمانه و کور را به‌عنوان ابزاری برای بسیج توده‌ها مؤثرتر معرفی می‌کند تا استفاده از مقاومت مدنی علیه حاکمان محلی و استعمار خارجی و بدین ترتیب خشونت بی‌رحمانه و کور را جایگزین اعتراض مدنی نماید. از این رو، خشونت اعمال شده از سوی داعش بر اساس نوعی از جهان‌بینی که برای اعضای آن مشروعیت اعمال خشونت را به‌همراه دارد.

۳. جنگ روانی و تبلیغات رسانه‌ای داعش ناشی از فرآیند جهانی شدن

چارلی وینتر^۸ پژوهشگر ارشد مرکز مطالعات اسلامی بنیاد کیلیام در لندن به مطالعه فعالیت‌های رسانه‌ای و پروپاگاندا داعش در یک برهه زمانی ۳۰ روزه می‌پردازد، یافته‌های وی بسیار قابل توجه است. به عقیده وی، به‌رغم اینکه همگان داعش را به قساوتش می‌شناسند اما این گروه برای جذب نیرو متکی بر تولید انبوه و متنوع محتواهای تبلیغاتی برای مضامین کمتر خشونت‌آمیز می‌باشد. زیرا طی ۳۰ روز منابع رسمی پروپاگاندا دولت اسلامی ۱۱۴۶ محتوای مختلف تولید و پخش کرده بود که این مواد تبلیغاتی عبارت بودند از گزارش تصویری، فیلم، خبر رادیویی نشریه، پوستر و رسانه دینی و سایر اقلام تبلیغاتی تنوع ارائه مطالب نیز قابل توجه بود. زیرا خبر رادیویی و متنی خلاصه اخبار به شش زبان تولید می‌کنند. روسی، عربی، ترکی، کردی، فرانسه و انگلیسی نکته قابل توجه کیفیت بالای همه گزارشات و کلیپ‌های پخش شده می‌باشد. تبلیغات هیچ جنبش افراطی در سطح دنیا با این حجم پروپاگاندا داعش قابل قیاس نیست (winter, 2016).

محتوای تبلیغات داعش براساس یافته‌های چارلی وینتر به شرح ذیل است:

۱. خلاصه اخبار - مکتوب یا رادیویی که موفقیت‌های نظامی روز قبل را بر می‌شمرد.
۲. گزارش‌های همیشگی که معجونی است از زندگی روزمره، اهداف نظامی، مظلوم‌نمایی خشونت بی‌حساب،

نمونه‌هایی از رفاقت و برادری پیکارجویهای خارجی دولت اسلامی لازم به ذکر است هر روز یکی از این محورها پررنگ‌تر از بقیه مورد تأکید قرار می‌گیرد.

۳. تأکید بر ایده آرمانشهر اسلامی است مبتنی بر عدالت اجتماعی، اقتصاد، خلوص مذهبی و البته گسترش مستمر خلافت در جهان؛

۴. بعضی روزها آموزش نظامی اصلی‌ترین تم نمایشی می‌شد و فیلم و گزارش تصویری از تمرین‌های نظامی گروه عملیات نظامی به نمایش گذاشته می‌شود (Ibid).

فعالیت‌های تبلیغاتی داعش در زمینه نظامی متمرکز بر سوژه‌های ذیل است:

۱. حمله؛

۲. از دست دادن نیروها؛

۳. ستایش شهدا؛

۴. آمادگی؛

۵. دفاع؛

در حالیکه فعالیت‌های تبلیغاتی داعش در زمینه‌های غیر نظامی متمرکز بر خدمات محلی، مذهب، فعالیت، عدالت، طبیعت و زندگی اجتماعی می‌باشد. به‌عنوان نمونه در یک روز عادی ۵۰ مطلب مختلف تولید شده بود. از کل ۵۰ مطلب ۳۲ محتوای تولیدی زندگی عادی مردم را نشان می‌داد. همانند کارگاه گچ کاری در موصل توزیع روزنامه در فلوجه، مرمت پیاده رو در تلعفر، تغییر خطوط تلفی در قیاره، مصادره و سوزاندن سیگار در سرقاط^۹ و حتی در بیرا لقصب مشخص است که یک لحظه دست از تلاش برای کسب محبوبیت و معرفی خودشان به مردم بر نمی‌دارند. بنابراین استراتژی رسانه‌ای دولت اسلامی تولید انبوه و متنوع می‌باشد که عمده آنها عاری از محتوای خشونت‌آمیز است بقیه ۱۸ مطلب تولیدی می‌پردازد به ارائه عکس و فیلم از عملیات هجومی نیروهای اسلامی در شمال سوریه، مدیحه سرایی برای کشته‌شدگان صلاح‌الدین تصاویری که محتوایش مظلومیت نمایی بود و حمله هوایی صلیبی - صفوی - ائتلاف غرب و دولت عراق مورد حمایت ایران به استان‌های انبار و کرکوک عراق شامل می‌شد. به ازاء هر دو ویدیویی که زندگی عادی مردم را نشان می‌داد یکی هم به عملیات نظامی دولت اسلامی می‌پردازد. نیروها مادر حال آموزش با تفنگ دوربین دار و همچنین شهیدانی که پیش از منفجر کردن خودشان وصیت نامه شان را می‌خوانند یا حمله به مواضع دشمنی که همه جزئیاتش از پیش به دقت تعیین شده یا نیروهای داعش را در حال شلیک خمپاره یا در حالت بی‌حرمتی به جسد دشمنان یا فخر فروشی با غنایم نشان می‌دهد (Gulmohamad, 2014).

ماشین تبلیغاتی داعش به موازات به نمایش درآوردن بعد زندگی عادی و نظامی به‌طور مدام در حال تلقین یک موضوع دیگر نیز به مخاطب باشد و آن مظلومیت نمایی می‌باشد رسانه‌های داعش پیوسته تصویر کودکان کشته و زخمی پخش می‌کند. زنان و سالخوردگانی که در حملات هوایی دشمن آسیب دیده‌اند و دردها و آلام آنها تبدیل به سرمایه سیاسی داعش گردیده است. تصاویری که از این قربانیان پخش می‌شود همیشه دلخراش است و عموماً آنها را به‌عنوان پیامد حملات هوایی ائتلاف و دولت سوریه جلاد معرفی می‌نماید قطعاً مانور تبلیغاتی روی این قربانیان هم وجود خلافت خود خوانده، دولت

9. Fallujah

10. Tal afar

11. Qyarh

12. Srqat

اسلامی را توجیه می‌کند و هم جنایات بی‌شماری که داعش مرتکب می‌شود (Cowan, 2008: 41).

مخاطب صحنه‌های خوشنوت‌آمیز و کشتارهای بیرحمانه داعش عمدتاً مخالفان احتمالی درون سرزمین‌های تحت کنترل آن می‌باشد نه جامعه بین‌المللی به‌عنوان مثال سر بریدن سه جاسوس در عراق و یا منفجر نمودن تعدادی از اسراء افغانی با نشانیدن آنها روی مواد منفجره پیامی است برای مخالفان داخلی که یا خودشان را با آرمان دولت اسلامی تطبیق بدهند یا با کمک به دشمن آنها منتظر مجازات و مرگ هولناکی باشند. لازم به ذکر است نمایش محتواهای خوشنوت‌آمیز آنقدر متوالی و زیاد نیست که مخاطب نسبت به آن بی‌تفاوت شود بلکه تا حدی است که مخاطب را بترساند.

نکته دیگری که در محتواهای رسانه‌ای داعش قابل توجه است این نکته می‌باشد که به غیر از دو نمونه که پیکارجوی‌های خارجی، با پیام دوستی و برادری دعوت به پیوستن به داعش می‌شوند عموماً سایر محتواها مبتنی بر پیام‌های مذهبی بود که زمینه جذب پیکارجوها به داعش را فراهم می‌سازد. پوشش رسانه‌ای داعش آنقدر گسترده و محتوای تبلیغاتی آن آنقدر متنوع و حجم تبلیغات آن آنقدر کثیر است که بالاخره هر مخاطبی چیزی در آن پیدا می‌کند. به‌عنوان مثال، صحنه‌های مجازات وحشیانه، مخالفان داخلی را می‌ترساند و حامیان داخلی را راضی نگه می‌دارد. تصاویر رونق صنعت و کشاورزی، افرادی را که به دنبال کسب و کارند جذب می‌کند. تصاویر اجرای سرسختانه احکام قطع عضو، سنگسار و سربریدن آن‌هایی را که مشتاق نظام و قانون و امنیت اجتماعی هستند، خشنود می‌کند و تصاویر چشم‌اندازهای زیبا و حیات وحش بهشت را در یاد مخاطب زنده می‌کند. (Brisard, 2015: 82).

هدف تبلیغاتی دولت اسلامی از این نوع پروپاگاندا از جذب مخاطب، جذب حامی مالی، گرفته تا راضی نگه داشتن افکار عمومی هواداران در داخل مرعوب کردن دشمنان داخلی و خارجی را پوشش می‌دهد بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت به‌رغم اینکه مخاطبان اینترنتی دولت اسلامی افرادی هستند که به راحتی می‌توانند نخله‌های فکری دیگری را دنبال کنند اما کثرت، تنوع و گستردگی پوشش رسانه‌ای داعش آنها را معتاد الگوی بازاریابی رسانه‌ای خود نموده است و لذا کمتر به سایر محتواها مراجعه می‌کنند.

مهم‌ترین حوزه عملکرد رسانه‌ای داعش به دنبال ایجاد رعب و وحشت و توسعه هویت سلفی از طریق تبلیغات و بهره‌گیری از آموزه‌های رادیکال اسلامی است. به عبارتی دیگر، روانشناسی داعش تحت تأثیر گفتمان خشونت مفصل‌بندی شده و زمینه‌های روانشناسی آن را از آموزه‌های دینی گرفته است و با تأکید بر فرقه‌گرایی و اختلافات مذهبی آن را توسعه می‌دهد.

۴. نگرش و رویکرد داعش به زنان

براساس نگاشته فرانک گاردنر، داعش نسبت به زنان رفتاری دوگانه و پیچیده دارد. مطابق با این نظریه:

۱. موضع داعش نسبت به زنانی که در صف دشمنی قرار می‌گیرند.
  ۲. موضع داعش نسبت به زنانی که در صف هوادار و نیروهای عضو قرار می‌گیرند.
- موضع داعش نسبت به زنانی که در صف دشمنی قرار می‌گیرند، عموماً به‌عنوان غنیمت جنگی و کالایی برای تجارت یا کالایی برای پاداش به پیکارجویان است. دست‌کم هنوز ۲۰۰۰ دختر ایزدی در اسارت داعش هستند که به‌عنوان کالای تجاری خرید و فروش یا به‌عنوان پاداش جنگجویان داعش دست به‌دست می‌شوند.
- داعش تشکیلاتی به نام وزارت غنایم جنگی برای مدیریت مربوط به بردگان تأسیس کرده است و بر وفق دولت خودخوانده اسلامی فتوای مفصلی در مورد مواقعی که مالکان زنان برده می‌توانند با آنها روابط جنسی داشته باشند، صادر کرده است. از جمله این احکام مذهبی، ممنوعیت سکس پدر و پسر با یک زن برده بوده و همچنین ممنوعیت روابط جنسی

مالک یک مادر و دختر با هر دوی آنهاست. در فتوای مذکور به مالکان برده‌های زن دستور داده می‌شود با آنها با شفقت و مهربانی رفتار کنند و آنها را به افرادی که می‌دانند با آنها بد رفتاری می‌کنند نفروشدند. این عملکرد قرون وسطایی داعش به شدت مورد انتقاد علمای اسلام در سراسر جهان قرار گرفته است.

به نحوی که در ماه سپتامبر ۲۰۱۴ بیش از ۱۲۰ اندیشمند اسلامی از سراسر جهان در نامه‌ای سرگشاده به ابوبکر البغدادی، رهبر داعش گفتمان‌های مذهبی برای توجیه بسیاری از اعمالش را رد کرده و به او یادآور شدند که در اسلام آغاز دوباره بردگی حرام است.

۵. موضع داعش نسبت به زنان هوادار و عضو داعش

موضع داعش، برخلاف القاعده و طالبان، مبتنی بر جذب بانوان به صورت سازمان‌یافته است. داعش به زنان به‌عنوان بنیاد دولت جدید نگاه می‌کند. از طرفی، در صدد ایجاد دولتی جدید هستند و بسیار تمایل دارند که زنان به‌عنوان بخشی از این آرمانشهر به آنها بپیوندند. آنها سعی دارند برای جنگجویانی که از سراسر جهان می‌آیند، خانواده‌هایی را به وجود بیاورند (Brown, 2016).

ایمن دینی، از اعضای سابق القاعده می‌گوید: «امید به زندگی یک پیکار جو یک یا دو ماه است. بنابراین اتفاقی که می‌افتد این است که یک زن با فردی ازدواج می‌کند که عمر طولانی ندارد و پس از مدتی کوتاه او باید در سوگ همسر از دست رفته‌اش بنشیند. اگر این فرد باردار باشد، احتمالاً این دوره سوگواری طولانی خواهد بود و پس از آن با فرد دیگری ازدواج خواهد کرد و این داستان بار دیگر تکرار می‌شود و ادامه می‌یابد» (Gardner, 2015).

داعش به زنان به‌عنوان عامل ضروری برای حفظ این گروه نگاه می‌کند. آنها ضمن زاد و ولد و تربیت کودکان، نیمی از جامعه هستند که می‌توانند نقش مهمی در بسیاری از بخش‌ها ایفا کنند. به‌طور مثال، در بخش پزشکی، آموزش و حتی در جمع‌آوری مالیات یا گشت پلیس شهری مخصوص زنان جهت تذکر و تنبیه در سطح جامعه فعالیت می‌کنند (Ibid).

۶. روش‌های ارتباط‌گیری اینترنتی برای جذب زنان

برای ایجاد ارتباط با زنان و جذب آنها، اعضاء ابتدا از طریق تویتر، ASK. FM و بعد با استفاده از نرم‌افزارهای دارای قابلیت رمزگذاری چون Surespc، kik و تلگرام استفاده می‌کنند. البته در ارتباط با شبکه‌های اجتماعی همیشه گونه‌ای ترس وجود دارد، چرا که هویت هیچ‌کس به صورت کامل روشن نیست.

برعکس طالبان و القاعده، داعش به بسیاری از زنان غربی که به خدمت گرفته اجازه می‌دهد در شبکه‌های اجتماعی نقش داشته باشند. داعش از زنان در مقایسه با آنچه که از طالبان و القاعده دیدیم فعالانه‌تر استفاده می‌کند. روزانه شاهد حدود یکصد هزار توییت از سوی طرفداران داعش هستیم و ظاهراً بسیاری از این توییت‌ها به زنانی از جوامع غربی مربوط می‌شود که به داعش پیوسته‌اند. زنان در رسانه‌های داعش به ارائه راهنمایی و مشاوره به زنانی که در فکر ترک خانواده‌هایشان هستند می‌پردازند و به آنها می‌گویند که چگونه به داعش بپیوندند.

بسیاری از زنانی که با عبور از مرز ترکیه به مناطق تحت کنترل داعش می‌روند خیلی زود می‌بینند که نه تنها از حضور در خط مقدم خبری نیست بلکه از وظایف و سمت‌هایی که به آنها محول می‌شود، سرخورده می‌شوند. زنان مجرد در خانه‌های امن و معمولاً با کسانی که با زبان آنها صحبت می‌کنند نگهداری می‌شوند و برای آنها کلاس‌های تعالیم مذهبی و زبان عربی گذاشته می‌شود و تلاش می‌شود هر چه سریعتر برای آنها همسری یافت شود. برخی از آنها به گردان خنسا می‌پیوندند. این گردان تنها از زنان تشکیل شده و در شهرهایی مثل رقه و موصل گشت‌زنی و قوانین سختگیرانه‌ای را به مردم

تحمیل می کنند.

عموماً دختران زیادی به دنبال نیل به مدینه فاضله راهی سوریه می شوند. ام کلثوم، نام مستعار دختر لیبیایی با تحصیلات در سطح راهنمایی است که بیشتر عمرش را در بریتانیا گذرانده است، اما اکنون در سوریه است. به اعتقاد او، رسانه‌های غربی تصویر درستی از آنچه او خلافت اسلامی می‌نامند منعکس نمی‌کنند. ام کلثوم، دموکراسی را در تضاد با خلافت اتوپیایی می‌داند. او به نقل از انورالعولقی، مبلغ جهادی یمنی که چند سال پیش کشته شده می‌گوید: قانون خدا نباید به رأی گذاشته شود. این نوع ساختار هویتی، نوعی ترکیب هویت‌های بنیادگرا با نمودهای مدرن است. داعش در حوزه عملکرد روانشناختی خود بازگشت به دنیایی آرمانی و صدر اسلام را به‌عنوان مبنا و هدف اصلی خود قرار می‌دهد و این نوع رفتار روانشناختی می‌تواند بسترهای لازم برای جذب و متقاعد کردن کسانی که به خواست‌های دینی خود نرسیده‌اند، را فراهم کند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، علت تمایل افراد به جریان‌های افراطی خشن همانند داعش را باید در سه بعد اجتماعی، روانی تبلیغاتی و سیاسی جستجو کرد. عدم توجه جوامع میزبان یا اکثریت جمعیتی یک جامعه به سرخوردگی‌های انباشت شده اقلیت‌های قومی، مذهبی و نبود برنامه‌ریزی مناسب برای جبران و رفع این سرخوردگی‌ها از سوی دست‌اندرکاران آن جوامع از یک‌سو و تبلیغات هوشمندانه متنوع و انبوه، که تداعی‌کننده مظلوم واقع شدن طیف گسترده یک ملت یا گروه مذهبی است از سوی دیگر، عامل اصلی موفقیت داعش در جذب مخاطبان است. این گروه با استفاده از رسانه‌های اینترنتی و مجازی باعث می‌شود جاذبه‌های گسترده‌ای برای مخاطبان اینترنتی یا محلی که تحت پوشش تبلیغاتی داعش قرار دارند فراهم سازد و آنها را دچار نوعی شستشوی مغزی نماید که تمام و کمال وجود خود را به این ماشین جنگی مرگبار تقدیم کند.

از آنجایی که داعش دارای ابعاد اجتماعی است، به‌رغم آنکه نوعی ائتلاف جهانی علیه آن شکل گرفته است، اما نمی‌توان نابودی سریع و ریشه‌ای برای آن متصور بود. به‌لحاظ سیاسی اگر بتوان مدل دموکراسی تکثرگرایانه را در جوامعی که دچار شکاف‌های قومی و مذهبی هستند به نوعی توصیه کرد که در این نوع دموکراسی‌ها ضمن پرهیز از دیکتاتوری اکثریت، حقوق و جایگاه و مشارکت اقلیت‌های قومی را به رسمیت شناخته و امتیازات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آنها را در اداره جامعه تضمین کنند، شاید به نوعی بتوان حربه مظلوم‌نمایی را از دست ماشین تبلیغاتی داعش خارج کرد.

همچنین داعش نوعی هویت‌سازی خاص خود را در ابعاد گوناگون مفصل‌بندی می‌کند؛ به‌گونه‌ای که رویکردهای خاصی که داعش در بستر روانشناسی خود به انجام می‌رساند، به‌خصوص در حوزه زنان، یک ساختار هویتی خاصی را به آن اعطا می‌کند که در نهایت جامعه داعشی و فهم آن را به‌وجود می‌آورد. بر این مبنا، داعش با محوریت خشونت و ایجاد رعب و وحشت که در جهات گوناگون شکل داده است، نوعی هویت متخاصم حتی برای زنان و نوع جذب افراد به خود اختصاص داده است.

در واقع، بهترین راه برای جلوگیری از پیوستن شهروندان به داعش این است که حقوق و جایگاه اقلیت‌های مذهبی و قومی در کشورهای خاورمیانه بهبود یافته و بیش از گذشته توسط دولت که نماینده اکثریت جامعه است، مورد تأکید و توجه قرار گیرد. از این جهت، یکی از دلایل اصلی گرایش به داعش، علاوه بر مسائل روانشناختی، تأثیرپذیری از جهانی شدن به‌خصوص در حوزه رسانه‌هاست که ایدئولوژی داعش را ترویج و باعث جذب نیروهای جوان و تندرو تکفیری می‌شود. فرایند جهانی شدن بر توسعه معنا و فهم اجتماعی تأثیر به‌سزایی دارد، به‌گونه‌ای که جهانی شدن باعث شکل‌گیری فهم و معنا نسبت به گروه‌ها و رفتار آنان در برابر هویت‌های دیگر می‌شود. بدین معنی که غیرت‌سازی مهم‌ترین حوزه عملکرد داعش در برابر گروه‌های مذهبی قومی و مهم‌تر از آن نمودهای مدرنیته در جهان و به‌خصوص خاورمیانه است. در نتیجه روانشناسی

داعش بر نوعی از هویت فردی و جمعی بنا شده که آمیزه‌ای از رویکردهای مدرن و سنتی به منظور هژمونی و توسعه اقتداری خود در منطقه است که در حوزه‌های مختلف و گروه‌های گوناگون به خصوص زنان عمل می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. افتخاری، اصغر (۱۳۸۱). مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲. روشن چشم، حامد (۱۳۹۳). مسائل امنیتی خاورمیانه در چشم انداز پست مدرن، تهران: انتشارات علوم و فنون فارابی.
۳. شفیعی، حسن و مهدی مهرور (۱۳۹۱). جهانی شدن و گسترش شبکه‌های بنیادگرای سلفی، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره نوزدهم ۱۷۴.
۴. قوام، عبدالعلی (۱۳۹۰). جهانی شدن و جهان سوم (روند جهانی شدن و موقعیت جوامع در حال توسعه در نظام بین‌الملل)، چاپ ششم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

ب) منابع لاتین

1. Alison, Miranda H. (2008). *Woman and Political Violence: Femal Combatants in Ethno National Confilct*, Abingdon: Routledge.
2. Arie W. kruglanski February (2015). Why Islamic state's brand of hoorrer works so well. <http://blogs.reuters.com/great-debate/2015/02/10/islamic-state-plays-on-humanity-death-instinit>.
3. Austin, Henry (2014). NBC NEWS, Global Jihadis or al-Qaeda Wannabes: Who are the Islamic State of Iraq and the Levant? January 11. http://worldnews.nbcnews.com/_news/2014/01/11/22243203-global-jihadis-or-al-qaeda-wannabes-who-are-the-islamic-state-of-iraq-and-the-levant?lite
4. Balibar, E (2004). *Europe as Borderland*, The Alexander von Humboldt Lecture in Human Geography, University of Nijmegen.
5. Brenner, N (1999). *Beyond State-Centrism? Space, territoriality, and Geographical scale in globalization studies*, theor, Soc. 28.
6. Brisard, Jean & Martinez, Damien (2015). *Islamic State: The Economy-Based terrorist fanding, Reflect the official Policy or Position of Thomson Reuters*.
7. Bunzel, Cole (2014). *The Islamic state of disobedience: Al-Baghdadi triumphant*, October 5. <http://www.jihadica.com/the-islamic-state-of-disobedience-al-baghdadis-defiance>.
8. Clapham, C (1990). *Sovereignty and the Third World State*, Political Studies.
9. Cowen, D. Gilbert, E (2008). *The Politics of war. Citizenship, territory*. In: Cowen, D. Gilbert, E. (Eds). *War, Citizenship, territory*. Rutledge. London.
10. Creveld, Martin (1991). *The transformation of war*, New York: the free press.
11. Fox, Jonathon (2001). *Are Middle East Conflicts more Religious?* Middle East quarterly.
12. Freeman, Colin (2014). *Meet Abu Bakr al-Boghdadi, al-Qaeda's new poster boy for the Middle East*, January 13.
13. Fukuyama, F (2004). *State- Building: Governance and world order in the 21st century*.
14. Gerges Fawzaz A. (2016). *A history ISIS*, Prinseton University Press.
15. Gordon, Gen. Col, James (1993). *Land Warfare in the 21 century*, Carlisle, Pa: strategic Studies Institute, U. S. army war college.
16. Gulmohamad, Zana Khasraw (2014), *The Rise and Fall of the Islamic state of Iraq and Al-Sham (Levant) ISIS*, Department of Politics, University of Sheffield, *Global Security Studies*, Vo. 5, Issue. 2.
17. Holton, R (1998). *Globalization and the Nation-State*, London: Macmillan Press Ltd.
18. <http://www.dnaindia.com/world/report-meet-abu-bakr-al-baghdadi-al-qaeda-s-new-poster-boy-for-the-middle-east-1949849>.
19. http://www.longwarjournal.org/archives/2013/04/the_emir_of_al_qaeda.php.
20. Joscelyn, Tomas (2013). *The long war Journal*, Al-Qaeda in Iraq Al-Nusrah Front emerge as rebranded single entity, April 9.
21. JUEg yensmeyer (2015). *Behnis the Iran nuclear deal the fight aganst Isis* <http://Juergensmeyer.org/behnis-the-iran-nuclear-deal-the-Fight-against-isis>.

22. Lia, Brynjar (2008). Doctorines for Jihadi Terrorist training, *Terrorism and Political Violence* 17 (3).
23. Lieber, Robert (1991). *No Common Power: Understanding International Relations*, 2d ed. New York Press.
24. Moghadam, Assaf (2013). How Al-Qaeda Innovates, *security studies* 22.
25. Mortada, Radwan (2014). Al-Qaeda leaks Baghdadi and Golani fight over the Levant Emirate, January 10. <http://english.al-akhbar.com/content/al-qaeda-leaks-baghdadi-and-golani-fight-over-levant-emirate>
26. Wiktorowicz, Q. Kaltner, J (2003). killing in the Name of Islam: Al-Qaeda's Justification for September 11. *Middle East Policy* 10 (2).
27. Winter, Chalie (2016). AQAP vs ISIS: Who was really behind the charlie Hebdo attacks? See on www.middleeasteye.net/columns/aaq- vs-isis-692115745.

